

PETAR ŠIMUNOVIĆ
Zavod za jezik IFF, Zagreb

ZEMLJOPISNA IMENA KAO SPOMENIČKA BAŠTINA MATERIJALNE I DUHOVNE KULTURE

U našoj starijoj onomastičkoj literaturi toponimi su kao jezični podaci najčešće bili predmetom etimoloških proučavanja kao i druge riječi. Ovaj rad ističe njihovu spomeničku vrijednost u tradicijskoj materijalnoj i duhovnoj kulturi određenog kraja i određenih etnija, koje su stvarale imena, preuzimale ih i prilagođavale svojim jezičnim sustavima u međusobnom biološkom i jezičnom prožimanju.

I.

1.0. Proučavanje zemljopisnih imena pripada sferi društvenih znanosti. Toponomastika istražuje imena kao jezične podatke u prvom redu. Kao što je jezik sustav znakova kojima se sporazumijevamo, tako su i zemljopisna imena sustav znakova kojima se snalazimo u prostoru. Izbor imena s obzirom na obilježja objekta koji valja imenovati povijesno je uvjetovan. U imenu se očituje svjetonazor puka koji je upravo to i takvo ime iznašao da imenuje dotičan lokalitet. U imenima se ogleda i stav imenovatelja i značajke imenovanog objekta, koje su se u određenom vremenu nametnule, odnosno koje su bile od imenovatelja ocijenjene kao bitne da objekt označe i da ga vrednuju.

Imena nastaju najdemokratskijim postupkom: u *obiteljskoj intimi* stvara se npr. motiv osobnom imenu, u *gospodarskoj sredini* iznalazi se, prihvaća i sankcionira sadržaj zemljopisnog imena, u *jezičnom idiomu* oblikuje se njegov jezični lik. Za povijest jezika, dijalektologiju, za povijesna, zemljopisna i mnoga druga proučavanja imena su prvorazredni spomenici. Ako ih temeljno istražimo i ispravno objasnimo, imaju snagu i značenje svakog drugog kulturnog spomenika: arheološkog, numizmatičkog, povijesnog itd.

Toponimi su, za razliku od antroponima, vezani uza zemljopisne objekte koji su po svojoj naravi nepomični i nepomičljivi. To svojstvo daje im vrijednost jezičnih podataka koji svjedoče o protezanju bitnih i karakterističnih izoglosa, te o putovima i razdobljima seljenja i naseljavanja određenog kraja. Kao što fizička geografija svjedoči o prirodnim značajkama tla, tako toponimija toga tla pouzdano jamči o njegovu naseljavanju, o materijalnoj i duhovnoj kulturi koja se čuva u motivima i sadržajima zemljopisnih imena.

S pravom tvrdimo da su toponimi postojani na osi prostora, kao što su antroponimi prepoznatljiviji na osi vremena. Svaka povijesna epoha nosi svoj imenski repertoar i u nje-mu jezične značajke, kojima dotično ime svojim sadržajem oslikava prostor i svojim izrazom vrijeme svoje pojavnosti. Time povijesna imena pomažu datirati mnoge spomenike i shvatiti u njima bitne društvene odnose koji se očituju uporabom imena, imenske formule, atributa uz ime, i pridruživanjem imenskih segmenata, osnovnog i tvorbenog morfema u slitini imena kao jedinstvenog izraza i sadržaja. Svako je ime u jeziku i svaki je objekt u prostoru spleten višestrukim vezama. Razumijevanje tih odnosa pomaže nam shvatiti i protumačiti pojedino ime.

1.1. Imena su naši najstariji spomenici, i to često iz vremena kad drugih spomenika nije bilo. Mnoga su zasvjedočena i prije hrvatskih pisanih spomenika u ispravama stranih jezika, u prvom redu latinskog i grčkog.

Toponomastika je jezična znanost. Iz jezika ona crpi sve podatke. Sve što nalazimo u jeziku, prisutno je u onomastici, ali sve što je u onomastici ne pripada imanentno jeziku. Onomastika stoji na prekržištu mnogih disciplina, u prvom redu povijesne i zemljopisne, što joj daje interdisciplinarni značaj, koji je postulat suvremenog znanstvenog proučavanja.

Nije moguće prihvatiti gledište da je onomastička građa za pravog lingvistu samo popis imena kojima istražujemo porijeklo i jezičnu pripadnost, da je za pravog povjesničara zbir povijesnih osoba i lokaliteta u ljetopisima, kronikama, urbarima i sl., koje treba povijesno identificirati, kronologizirati, ubicirati mjesto njihova nastanka itd., da su zemljopisna imena za pravog geografa tek ispomoćna nomenklaturna građa na zemljopisnim kartama, po čijim se pismenima identificira vrsta pojedinih objekata, jer ni jedno, ni drugo, ni treće nije osnovni i bitni predmet toponomastike.

1.2. Mnoštvo hrvatskih povijesnih i jezičnih spomenika, na primjer, obiluje, srećom, bogatijim onomastičkim podacima nego je to u davnim povijesnim razdobljima u nekih drugih slavenskih naroda. Onomastički podaci u nas nisu ni izdaleka skupljeni, pa prema tome ni dovoljno proučeni, već naprotiv mnogi su prepušteni zaboravu. Teško je naći spomenike jezika i kulture koje druge vrste koji su nam tako malo istraženi i lako je dokazati kako nam spomenici ni u kojem drugom kulturnom području nisu toliko zanemareni i tako naglo prepušteni propadanju kao ovi toponomastički.

Hrvatski je teritorij zanimljiv različitošću krajina: od sjevernih panonskih ravnica, preko predjela brdovitih i krških, do primorja, uključivši i akvatorij čije su strateške i druge uloge bile goleme, a imenovanja rana. Očituju se u tim različnim krajinama upravo preko imena veze hrvatskog sjevera i sjeverozapada sa srednjoevropskom kulturom i hrvatskog juga s mediteranskim kulturnim podnebljem. Hrvatska su područja vrlo izdiferencirani dijelekatski pejzaži, kojih su odlike balzamirane u imenima kao svjedocima nekadašnjeg jezičnog prostiranja, doticaja s drugim narodima i kulturama, koji su se, osobito u kontaktnim zonama, odrazili na imenskom području i semantičkom diferenciranju zemljopisne nomenklaturne. To su zone intenzivnih migracija i nadslojenih etnija i jezika, koji su svjedočanstva svoje nekadašnje prisutnosti uskladištili u onomastičkim podacima.

Za minula razdoblja povijesni dokumenti (objavljeni, i još više neobjavljeni) dragocjena su vrela onomastičkih podataka iz svih područja materijalne i duhovne kulture. To su diplomatski kodeksi, urbani, katastarski, razvodni, kronike, ljetopisi, povelje, statuti, kartulari, notarski spisi itd¹. U njima su, uz zemljopisna imena, zasvjedočena osobna imena, slavenske i strane, ponajviše kršćanske, provenijencije s prepoznatljivim odlikama stranih onomastičkih sustava. Antroponomastičkom analizom uočavamo već od 10. stoljeća prodor hrvatskih narodnih imena romanske porodice i usvajanje stranih imena u hrvatski narodni antroponimijski sustav. Upravo tako teče i prodor hrvatskog življa iz zaleđa romanskih gradova unutar gradskih zidina i rastače sve manje kompaktno romansko gradsko pučanstvo². Ta romansko-hrvatska biološko-socijalna i jezično-onomastička suživljenost, kao i one ne toliko izrazite njemačko-hrvatska³ i mađarsko-hrvatska⁴ na hrvatskom sjeveru, te nešto kasnija islamsko-kršćanska onomastika, od goleme su važnosti za proučavanje ulaska hrvatskog i drugih južnoslavenskih etnosa u društveno-upravne strukture iz kojih se začinju prve državne tvorevine na slavenskom jugu.

1.3. Osim Porfirogenetova navoda kako u Splitu sredinom 10. stoljeća žive samo *Ρομανοι*; nalazimo u 11. stoljeću na njegovu istočnom pregrađu, u Poljicama, bogatu hrvatsku toponimiju i antroponimiju u Sumpetarskom kartularu (1080)⁵. Kako je imenu potrebno dosta vremena od nastanka u pojedinca, njegova prihvaćanja od društva i njegova uvođenja u opću uporabu, sigurno je da je tada pismom potvrđena onomastika mnogo starija. Njome se mijenja etička, društvena i gospodarska slika Splita i okolice. Za Zadar znamo već od 10. stoljeća za ulazak u grad hrvatskih osobnih imena, najprije ženidbenim vezama⁶. Nije stoga nevjerojatno kad u 12. stoljeću dočekuje zadarski puk papu

¹ Upućujem na popis vrela, nažalost sada već ugaslog projekta bivšeg Međuakademijskog odbora za Istorijско-geografski rečnik i istorijski atlas Jugoslavije. Saopštenje Centralne redakcije, br. 1, Beograd 1962, 56.

² P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Split 1934, 77.

³ Usporedi srednjovjekovnu antroponimiju Zagreba u I. Tkalčić, Povijesni spomenici zagrebačke biskupije, Monumenta episcopatus Zagrebiensis, I-II, Zagreb 1873 i 1874. Vidi bogatu antroponimijску građu Čazmanskoga kaptola pohranjenu u Zavodu za jezik u Zagrebu, kojim smo se služili u našim radovima.

⁴ Vrlo su bogatim povijesnim toponomastičkim i drugim podacima izdanja G. Hellera i K. Nehrunga s nekadašnjih mađarskih županija u sjevernoj Hrvatskoj. Veröffentlichungen des Finisch-Ugrischen Seminars an der Universität München, Bd. 1-11/2, München (I) 1973-(XI/2) 1980.

⁵ V. Novak, P. Skok, Supetarski kartular (odjeljak P. Skok, Lična imena ili antroponimi, str. 251-280), izd. JAZU, Zagreb 1952. Ovaj kartular zovem *sumpetarskim*, jer se lokalitet u kojem je nastao i koji opisuje zove *Sumpetar* u Poljicima.

⁶ V. Jakić-Cestarić, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 19, Zadar 1972, 99-166; ista, Das Volkstum des mittelalterlichen Zadar im Lichte der Personennamen, Beiträge zur Namenforschung, VIII H.2, 119-138; ista, Zadarska ženska osobna imena u XIII stoljeću - odrazi i rezultat prethodnih simbiotskih procesa u gradu i porijekla novijih doseljenika, Radovi Centra JAZU u Zadru, sv. 24, 1977, 143-225.

Aleksandra II. *laudibus et canticis in eorum lingua slavica*. U Dubrovniku pratimo isti proces iz knjiga K. Jirečeka i Irmagrd Mahnken⁷. *Istarski razvod* iz g. 1275. pokazuje antroponimijom i toponimijom davnu hrvatsku ukorijenjenost i potpunu prilagođenost tlu i njegovu iskorištavanju, kao što to svjedoče hrvatski termini koje su vrlo rano preuzeli zatečeni Romani starosjedioci: *grendana* (*grędelъ* "gredelj" sa sačuvanim prednjim nazalom *ę*), *colizo* (*kolъcъ* "kolac" s romanskim vokalom *i* kao supstitutom za meki poluglas), *loniza* (*lonъcъ* "vrsta zemljanog lonca" s istom pojavom supstitucije: *ъ* sa *i*)⁸. Glasovne promjene pokazuju da su toponimi kao *Labin*, *Plomin*, *Buzet*, *Roč*, *Poreč*, *Pižan*, *Puč*, *Pazin*, *Vodnjan*, *Oprtalj*, *Mutvoran* i drugi vrlo rano pohrvaćeni, neki već do 10. stoljeća. Mogao je, dakle, papa Pio II, porijeklom Talijan, sredinom XV. stoljeća u knjizi *Opera que extant omnia...*, izašoj 1571. u Baselu, u poglavlju *De Istria hodie Schlavonie dicta* (str. 409) navesti: "U Istri su danas Slaveni, premda se u primorskim gradovima govori talijanski, i ondje su svi vješti hrvatskom jeziku"⁹. Taj tršćanski biskup imao je prilike da se na samom mjestu uvjeri o žiteljima i jezicima o kojima tako odrešito piše kao papa.

Povaljska listina iz god. 1184 (1250) nastala je za potrebe povaljskog benediktinskog samostana. To je prva hrvatska listina pisana ćirilskim pismenima¹⁰ s bogatom onomastičkom građom preko koje doznajemo ne samo najranije nego i najpotpunije življenje i društvene odnošaje na našima otocima¹¹.

1.4. Toponimija je važno vrelo i za druge znanosti. Gustoća idioglotskih i alogloskih toponomastičkih podataka poklapa se u zonama intenzivnoga obitavanja s rasprostranjenim arealima arheoloških kultura. To su obično vrlo aktivne toponomastičke zone. Toponimi su dopunski podaci pri arheološkim istraživanjima, i arheološki artefakti dopunski svjedoci toponomastičkih interpretacija. Poznato je kako je prisno arheolog don F. Bulić surađivao s onomastičarom P. Skokom, kako su podjednako vrednovali povijesne, arheološke i toponomastičke podatke S. Gunjača i L. Katić na terenima starohrvatskih spomenika, osobito starohrvatskih crkava i nekropola. Arheološka je građa mnogoznačna. Artefakti na raznim nalazištima materijalnom strukturom, tipom, načinom izrade i obrade ve-

⁷ K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjeg veka. Ed. SANU, Posebna izdanja, CCCLVI, Odeljenje društvenih nauka, n.s. 42, Beograd 1962, 336. Kazala. Irmgard Mahnken, Dubrovački patricijat u XIV veku, Posebna izdanja SANU CCCXLI, Odeljenje društvenih nauka, 36, Beograd 1960; ista, Zur Frage der sozialen Schichtung der Personennamen zu mittelalterischen Dubrovnik, 10. Internationaler Kongres für Namenforschung, Disputationem ad montium vocabula, Verlag der Wiener medizinischen Akademie, T. II, Wien 1969, 255-284.

⁸ P. Skok, Toponomastički problemi. Vodnjan, Istoriski časopis, VI, Beograd 1956, 169. i d.

⁹ Navedeno po N. Žicu, Hrvatska toponomastika u Istri, Jadranski kalendar, 1935, 102.

¹⁰ F. Rački, Prva hrvatska ćirilicom pisana listina, Starine JAZU, knj. XIII, 197-200; I. Ostojić, Benediktinska opatija u Povljima na Braču, Split 1934, 109.

¹¹ P. Šimunović, Toponimija Povaljske listine (18-61. s kartom) u knjizi Toponimija otoka Brača, Brački zbornik X, 1972.

zuju ili razdvajaju kulture. To čine i toponimi, i s obzirom na jezičnu pripadnost, i u povijesnojezičnom smislu. Tako npr. arheološka nalazišta svojim razmještajem upozoravaju na prostiranje dotičnih nosilaca kulture na čijem se arheološkom materijalu odražavaju vrijeme nastanka i nestanka određenog etnosa. Veze s tipovima građe u drugih naroda i na drugim područjima pomažu sačinuti mozaik mnogobrojnih utjecaja i međudobnih prožimanja. Upravo tako i toponomastički podaci svojim razmještajem, jezičnim osobitostima u njima petrificiranim tvorbenim tipovima, genetskim i tipološkim srodnostima upućuju na stvarne veze i utjecaje, koji, ako im odgonetnemo semantiku, još mnogo više svjedoče o življenju i povijesti življenja. Mnogi povijesni toponimi nekad su samo djelomično odgonetljivi (ili samo jezična pripadnost ili tek dio jezičnog elementa i sl.). I ta odgonetljiva fragmentarnost naliči često na okrajke arheoloških artefakata. Zajedno se lakše upotpunjuju i bolje skladaju mozaik društvenih, kulturnih jezičnih prilika u kojima su nastali i bili u uporabi.

1.5. Toponomastička stratigrafija ne pokazuje samo jezični razvitak po kojemu određujemo porijeklo, starost i razmještaj imena nego i razvitak svjetonazora puka iz vremena gdje su drugi podaci manjkavi, a ovi, iz srha življenja, bogati i autentični. U imenima je narod doista sabio svoje viđenje pojava i stvari i svoj sud o njima. To su nepatvorene slike života teško uhvatljive "retrovizorima" drugih znanstvenih disciplina.

Kao odraz povijesno-geografskih i jezičnih prilika, *toponimi su povijesni leksik u današnjoj onomastičkoj uporabi.*

Koliko god je pristup proučavanju toga povijesnog leksika kompleksan (povijest nam po potvrdama kazuje kad je toponim zasvjedočen, geografija po njegovoj ubikaciji gdje je smješten, a jezik kako i zašto je upravo tako nastao dotičan lik) osnovna se metodologija temelji na jezičnim zasadama. Jezičnim analizama npr. moguće je u romaniziranom Iliriku, u doba prije dolaska Slavena, odrediti predrimski imenski sloj, koji se ne da tumačiti romanskim jezičnim sredstvima¹². Toponimi kao *Soča* (Sontius), *Trst* (Tergeste), *Arsia* (Raša), *Duvno* (Delminium), *Omiš* (Almissia), *Kotor* (Káttaros), *Risan* (Rizon), *Ulcinj* (Ulkinion), pripadaju paleobalkanskim, najvjerojatnije ilirskim jezicima, za koje je teško govoriti o stupnju njihove homogenosti¹³ i tvrditi: jesu li, gdje i koliko bili u izravnom doticaju sa slavenskim u vrijeme slavenskog dolaska na Balkanski poluotok, makar i u onim vrlo izoliranim brdskim predjelima u kojima se kasnije u našim spomenicima spominju Vlasi (i Albanci)¹⁴. No, mnogo sigurnih podataka iz takve etničke i jezične simbi-

¹² P. Skok, Prilog ispitivanju predrimskih leksičkih ostataka u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku, *Slavistična revija*, III, Ljubljana 1950, 350. i d. Drukčije mišljenje o tome ima J. Schütz u svojoj knjizi *Die geographische Terminologie des Serbocroatischen*, Berlin 1957 (vidi odjelak *Der Karst und einige sog. Reliktörter*, 86-104).

¹³ Usporedi o tome vrlo instruktivan rad na temelju ilirskih osobina imena na rimskim natpisima i u rimskim imenskim formulama, R. Katičić, *Suvremena istraživanja o jeziku starosjedilaca ilirskih provincija*. Izd. Centar za balkanološka istraživanja, I, Sarajevo 1964, 1-58.

¹⁴ P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split 1934, uvodna poglavlja.

oze doista nemamo. Mnoga se ilirska imena na zapadnom balkanskom prostoru mogu prepoznati u segmantima imena, kao što su ona na *-issa*: *Almissia* (Omiš), *Aquae Balisse* (Varaždinske Toplice); *-untu(m)*: *Dilluntum* (Dilat), *Spinutum* (Špinut); na *-ua*: *Butua* (Budva), *Pelua* (Pliva); na *-ona*: *Glemona* (Humin), *Albona* (Labin), *Phlanona* (Plomin), *Aenona* (Nin), *Stelpona* (Stupin), *Scardona* (Skradin), *Salonae* (Solin), *Narona* (Norin)...¹⁵, od kojih su neki smješteni na ušćima rijeka, pa smještajem svjedoče o nekadašnjoj živoj razmjeni dobara, koja je išla tokovima rijeka iz mediteranskih predjela u unutrašnjost, i obratno. Neki od spomenutih predrimskih gradova bili su već u srednjem vijeku poznata gospodarska središta, sve dok se političke i privredne prilike nisu promijenile kasnijim unutrašnjim migracijama i sl. A kad se uloga dotičnog zemljopisnog objekta izmijeni i postane npr. društveno i gospodarski beznačajna, ostaje ime kao svjedok nekadašnjih prilika i njegovih nekadašnjih korisnika, a po količini potvrda i proširenosti, vremenskoj i prostornoj u povijesnim vrelima, to ime posredno upozorava i na društvenu i gospodarsku važnost imenovanoga grada.

Grci kao primorsko-pomorski narod nisu u starom vijeku pri kolonizaciji primorskih krajeva prodirali u unutrašnjost. Njihove su kolonije i faktorije kao npr. *Issa*, *Corcyra*, *Pharos*, *Tragurion*, *Epetion*, *Aspalathos* i druge na primorju. Hrvati su se u srednjem vijeku pri kolonizaciji Primorja zadržavali u zaleđu tada moćnih bizantskih gradova. No toponimi pokazuju da je Slavena bilo daleko izvan današnjih južnoslavenskih granica: po Furlaniji: *Vid̃m̃z* (Udine < ūtinum), *Čebdad* (:civitate), *Lonca*, *Gorizza*, *Sarizza*, *Chuiano* (Hljevljane); po današnjoj Austriji: *Vilah* (Veljak), *Gratz*, *Astrauniza* (Ostrovica)...; po današnjoj Mađarskoj: *Pešt*, *Balaton* (:blato) *Czongrád* (Crni grad), *Nóvgrad*, *Kanjiza* (:knezija); po nekadašnjoj Daciji: *Glaboca*, *Dymbova*, *Predeal*, *Poiana*, *Tirnavă*¹⁶...; po Grčkoj, osobito po Epiru, Tesaliji i na Peloponezu¹⁷: *Ζαγουριάνοι*, *Χαρβάτι*, *Ῥόδοβανι*, *Ἀραχόβα*, *Γρέβενον*, *Δολιάνα*, *ζούμπατα*, *Μάσλυνα*, *Νίβιτοα*, *Χέλμος*, *ζαγάβυ*; po Albaniji: *Labëria*, *Plesh*, *Visoka*, *Helmi*, *Belica*, *Velipoje*, *Lënga* (Luka) itd.

Prilike su se zatim mijenjale, a toponimi ostali kao kažiputi nekadašnjeg južnoslavenskog obitavanja izvan njihovih današnjih granica. U Furlaniji su slavenska naselja bila prilično radikalno romanizirana. U 9. stoljeću Mađari upadaju u Panoniju šireći se na račun Slavena, dio romaniziranih Vlaha iz Mezije prelazi Dunav i definitivno naseljava Daciju. Srednjovjekovna toponimija koju prepoznajemo po jezičnim osobitostima, pouzdano svjedoči o tim zbivanjima. Hrvati se šire na račun Romana u Dalmaciji. Srbi, Makedonci i Hrvati na račun balkanskih Vlaha... Toponimi kao postojani spomenici svojim bal-

¹⁵ P. Skok, Studije iz ilirske toponomastike, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, XXXII, Sarajevo 1920, 41; isti, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Zagreb 1950, 219; a osobito A. Mayer, Die Sprache der Illyrer, I. (Wörterbuch der illyrischen Sprachreste), Wien 1957, 364; II. (Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen Grammatik der illyrischen Sprache) Wien 1959, 263.

¹⁶ Vidi bilj. 14.

¹⁷ M. Vasmer, Die Slaven in Griechenland, Abhandlungen d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Kl., Nr. 12, Berlin 1941.

zamiranim likovima ostaju pokazateljima velikih migracijskih valova u migracijskoj plimi i oseki.

Došavši od 7. stoljeća u okrilje jedne druge kulture, naselivši se uz drevna obitavališta, preuzima hrvatski puk s predmetima materijalne i duhovne kulture imena lokaliteta, u prvom redu golemih i važnih rijeka kuda su išli kolonizacijski putovi, pa su i njihova prva imena obitavališta motivirana imenima rijeka¹⁸ (*Neretvani*) kao i njihova prva upravna područja (župe *Cetina*, *Lika*, *Krbava* itd.). Preuzimajući tako, na primjer, imena i riječi iz starodalmatskog (romanskog) jezika na primorju, nastajale su glasovne i oblične prilagodbe tih posuđenica u hrvatskom jeziku. Po prilagodbama moguće nam je jezičnim analizama utvrditi uz Primorje četiri zemljopisne krajine prilično izdiferenciranog tzv. dalmatskog jezika: a) *južnodalmatski* (tzv. raguzejski, koji se govorio do sredine 15. stoljeća), b) *srednjodalmatski* (od Splita do Raba, koji je prilično rano nestao iz uporabe, 12-13. st.), c) *krčki ili veljotski* (koji se govorio na Krku i drugim Kvarnerskim otocima, i to sve do g. 1898, kad je umro njegov posljednji govornik Tone Udina Burbur), d) *istriotski*, koji se zadržao do danas u zapadnoj Istri južno od Rovinja, osobito u gradićima Vodnjanu, Fažani, Balama, Galežani i Šišnjanu¹⁹. Na ove govore nastavljali su se sjevernije i zapadnije retromanski, furlanski govori. S obzirom na vremenski razvitak i utjecaj romanskih govora na ovom prostoru P. Skok razlikuje tri romanska sloja: a) od 7. do 9. stoljeća (prva faza stvaranja dalmatskog jezika iz balkanskog latiniteta), b) od 9. do 13. stoljeća (izrazita faza dalmatskog jezika) i c) od 13. stoljeća (mletački jezični utjecaj).

O kriterijima za prepoznavanje kojem sloju pripada onomastička građa koju Hrvati usvajaju pisalo se mnogo, a najpreglednije je upravo na toponimijskoj građi te kriterije izložio P. Tekavčić²⁰. Jezičnim stručnjacima nije problem, kako to pokazuje i P. Tekavčić, prepoznati da je ime otoka *Lapkat* iz prvog, a *Vrgada* (oba imena od istog polaznog imena *Rubicata*) iz 3. razdoblja; da je *Caplat* starije, a *Čedad* mlađe ime (oba od *civitate*); da završetak u rapskom toponimu *Palit* (:palude) pokazuje stariju crtu, a istarski *Kabarid* (:caporetu) mlađu, kao što i toponim *Brkata* (:verticata) pokazuju stariju fazu prilagodbe svojih završetaka, a krčka *Palada* (pal-ada) mlađu. Naime stariji likovi čuvaju obezvučeni suglasnik, a mlađi ozvučeni s obzirom polazni imenski lik. Refleks romanskog skupa *te, ti /ty/* dao je u hrvatskim posuđenicama u 1. fazi č: *Soča* (Sontius), *Lovreč* (Laurentius), *Polače* (palatia), *Brač* (Brattia) itd., a u drugoj c: *Palac* (palatia), *Bucal* (puteus), *Motokuc*

¹⁸ P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Split, 1934, 142.

¹⁹ P. Skok, ibidem, 137; isti, u Hrvatskoj enciklopediji, IV, 492; isti, Slavenstvo i romanstvo... I, 256-260.

²⁰ O problemima romanske stratigrafije u nas osim P. Skoka pisali su V. Vinja, Romanski elementi u govorima i toponomastici otoka Korčule, Zagreb 1951 (disertacija), uvodno poglavlje; Ž. Muljačić, Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st., Rad JAZU 327, 1962, 237-280. Sustavno i pregledno izložio je kriterij stratifikacije našeg romanstva P. Tekavčić, O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike, Onomastica jugoslavica, VI, Zagreb 1976, 35-56.

(monte acutiu)²¹. Već spominjani toponimi na *-ona* (*Stelpona*) u starijoj fazi daju *-in* (*Stupin*), a u mlađoj ostaju nepromijenjeni (*Korona*). U starijoj fazi dugi romanski vokal u (kasnolatinski i romanski u) daje i u starijim posuđenicama: *Vir* (Ura), *Postira* (pastura), *Trilj* (Tiluriu), a u mlađim ostaje nepromijenjeno: *Murada* (murus). Starohrvatska metateza likvida provodila se do 10. stoljeća, pa je poznaju stare posuđenice prvoga sloja: *Rab* (Arba), *Raša* (Arsia), *Mratinje* (Martinus), a mlađe je posuđenice ne provode: *Barbat* (barbatu)²², *Marčana* (marciana), *Valtura* (altura) itd. U prvom razdoblju hrvatsko-romanske jezične simbioze kad u hrvatskom fonemskom inventaru nije bilo kratkoga a, romansko kratko a supstituirano je kao o: *Solin* (Salonae), *Trogir* (Tragurion), *Poreč* (Parentium), *Omišalj* (ad mussculu), *Olib* (alluviu), *Bol* (vallu), *Koštilo* (castellu)..., a u kasnijim fazama ta se promjena nije provodila: *Palac*, *Kaštela*, *Galun* itd. Romanski su dvoglas au u prvoj fazi Hrvati čuli kao av/ov: *Lavsja* (lausa), *Lovreč*, *Povljana*, a u kasnijim posuđenicama ostaje au: *Maurovo*, *Laurići*. U starije doba reduciraju se latinski kratki vokali i i u u hrvatske poluglasove *ь* i *э*, koji su se u kasnijoj fazi razvitka izjednačili i u jaku položaju reflektirali se kao a: *Cavtat* (civitate), *Pazin* (pisino), *Lapkat* (Rubricata), a u kasnijim posuđenicama to se više nije zbivalo: *Piškerica* (pisce), *Vrgada* (Rubricata). I sljedovi an + konsonant i en + konsonant u starijim posuđenicama, dok je hrvatski imao nazalne vokale *ɔ* i *ɛ*, koji su se pretvatali u u i e, pratili su sudbinu starohrvatskih nazalnih vokala: *Sutvara* (sancta Barbara), *Mutvoran* (monte Mauranu), *Poreč* (Parentium), što se u kasnodalmatskim i mletačkim posuđenicama nije zbivalo: *santul*, *pendula*, *Premantura* (promontoriu = pobrđe), *Montovjerna* (monte vertulu) itd.

Pored jezičnih kriterija koji nam pomažu utvrditi koje zemljopisne objekte i kad usvaja hrvatski puk, i koji su to društveni i gospodarski razlozi da u prvoj fazi poznaje jedne, a u drugoj fazi druge, i zemljopisni razmješraj tih objekata, gustoća imenovanja jednih i drugih imena u pojedinim krajevima, frekvencija naslijeđenih i prilagođenih imena i tipovi objekata na koje se pojedina imena odnose, važne su obavijesti i izvan jezičnoga zanimanja.

Toponimi se obično slažu u rodu s imenicom određene vrste zemljopisnih objekata. Stara romanizirana imena otoka oslanjala su se na latinski apelativ ženskoga roda *insula* i većina otočkih toponima bila je ženskoga roda: *Arba* (Rab), *Postumiana* (Pašman), *Ura* (Vir), *Rubricata* (Lapkat), *Zirona* (Drvenik), *Solentia* (Sulet, Šolta), *Corcyra* (Krkar, Korčula), *Issa* (Vis), *Pharia* (Hvar), *Brattia* (Brač), *Meleta* (Mljet) itd., a Hrvati su ih prilagodili prema svojem apelativu *otok* i zato su ta imena u hrvatskom muškoga roda²³.

²¹ P. Skok, Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zbornik Filozofskog fakulteta, I, Zagreb 1951, 459.

²² V. Patanec kaže mi da je crkva u Barbatu posvećena sv. Barbatu, pa je ime *Barbat* antroponimnog postanja, a ne od lat. *barbatus* "kosmat", kako Skok pretpostavlja, te bi ime, po njemu, bilo motivirano raslinjem.

²³ P. Šimunović, Mehrnamigkeit geographischer Objekte und Sprachgrenzen dargestellt am Materials des östlichen Adriagebiets, Zeitschrift für slavische Philologie, XL, 1, Heidelberg 1978, 64-75. Vidi taj ponešto prepravljn članak: Višeimenost zemljopisnih objekata i jezične granice (prikazano na građi istočnog Jadrana) (u tisku).

Imena otoka koja su kasnije ušla u sveopću uporabu tu su distinkciju zatrla: *Vrgada*, *Premuda*; *Šolta*, *Korčula*. Tako je bilo i s imenima gradova: u romanskom, prema imenici ženskoga roda *civitas*, ona su ženskoga roda: *Velja* (veglia *civitas* = Krk), *Ulpiana* (Lipljan), *Siscia* (Sisak), *Pola* (Pulj), *Varvaria* (Bribir), *Vegia* (Bag), *Salona* (Solin) itd., u hrvatskom, prema imenici *grad*, ona su muškoga roda. Kasnije je i u ovoj skupini imena te razlikovnosti nestalo: *Fažana*, *Marčana*, *Korčula* itd. Gramatička sročnost imenice i imena može se pratiti osobito u starijim toponomastičkim potvrđama i u imenima rijeka (lat. *fluvius*, m.): *Savus* : Sava, *Colapis* : Kupa, *Dravus* : Drava, *Drinus* : Drina, *Oeneus* : Una, *Urpanus* : Vrba, itd.²³

Jezične i izvanjezične osobine koje uočavamo na stranjoj onomastičkoj građi, pojačavaju odrediti jezičnu stratigrafiju određenog kraja, ulazak dotičnih imena u hrvatski jezik, a zemljopisni objekti na koje se ta imena odnose označuju i gdje se to zbivalo.

II.

2.0. Vrlo je velik broj toponima nastao proprijalizacijom imenica koje izražavaju mnogobrojna obilježja zemljopisnih objekata. Odabir značajki kojima se motovira ime povijesno je zadan, jer je ocjena određenog objekta uvjetovana prilikama i vremenom. Obilježja objekta sadržana u imenu (izgled, smještaj, svojstva tla, obrada tla, rude, vode, biljni pokrov, privođenje tla kulturi, stočarstvo, tip nastamba, veličina, udaljenost, odnosi prema drugim objektima u susjedstvu, vlasnost objekta, itd.) važna su vrela saznanja drugim znanstvenim disciplinama. U starim urbarima i razvodima nalazimo mnoštvo imena iz kojih se očituju tragovi rodovskog uređenja, nastanak feudalnih posjeda, način prisvajanja zemljišta i promjene vlasništva nad njim, oblici ratarske, stočarske i druge privrede, stjecanje prava na ispašu, razmeđivanja posjeda, kulture koje se uzgajaju, ubiranje usjeva, tlaka, oblici privatnog i seoskog vlasništva itd.

U vremenu kad je vladalo pravo jačega, osjećala se potreba da se u srednjovjekovnim ispravama (i kasnije) ozakoni stečeno stanje; imena su pri tom materijalni dokazi i zato te isprave obiluju imenima.

Zemljopisni objekti su raznovrsni, unikatni izgledom i drugim značajkama. Za svoja imenovanja trebaju isto tako raznovrsna, neopetovana imena kojima puk pronalazi značenjsku vezu riječi s obilježjima koja želi istaći kao značajna i kao razlikovna u zemljopisnim objektima. Bez imena naši bi zemljovidci bili siromašniji, slijepi. Gradovi *Dubrovnik*, *Mostar* ili *Čakovec* na zemljopisnim kartama označeni su istim okruglim znakom, ali imena njihova govore, kako svaki od tih gradova ima svoj izgled, osobni biljeg, vlastitu dušu. Imena na kartama vrela su mnogih dopunskih informacija.

²³ T. Maretić, Imena rijeka i potoka u hrvatskim ili srpskim zemljama, Nastavni vjesnik, I, sv. 1, Zagreb 1892, 1-24; E. Dickenmann, Studien zur Hydronymie des Save systems, I-II, Heidelberg 1966, s.v.

2.1. Velik broj starih toponimijskih potvrda sadržava podatke o biljnom pokrovu. Imena motivirana biljkama vrlo su stara. To je običan način imenovanja naročito u krajevima prvotne slavenske kolonizacije. Stari toponimi motivirani biljkama pokazuju da se u njihovim osnovama češći nazivi biljaka koje rastu po nizinama, jer su i prve stalne naseobine bile u nizinama. Geobotanika na primjer - istražujući proširenost endemskih i drugih biljnih sastojina, njihov razmještaj s obzirom na sastav tla, visinu, klimatske prilike i sl. - može u toponimiji naći mnogo dopunskih podataka. Čini se upravo po toponimijskim podacima da su prve naseobine bile u predjelima listopadnih šuma, jer su to bila plodna tla koja su se sječom (*Pasjeka/Pasika*), paljenjem (*Požari, Žeženik, Praznice*), trijebljenjem (*Tribjenice*), krčenjem (*Krči, Lazine*), preobrazbom tla za uzgoj žitarica, uljarica i sl. (*Ržišća, Žitnjak, Grahorišća, Repišća* itd.) privodila kulturi. Toponimi: *Lipik, Grabovik, Hrastik, Dubrova, Cerje, Česmínovik, Rakitovac, Rogoznica, Žukovik, Bukovica* itd. svojim razmještajem i frekvencijom pokazuju zanimljive areale nekadašnjeg prostiranja. Na žalost ni geobotaničari ni toponomastičari takva istraživanja u nas nisu još valjano ni načeli.

Potreba za drvom kao građevnom i ogrjevnom građom i ugljenom za taljenje ruda ostavila je tragova u toponimiji, primjerice: *Ugljenik, Ugljenovačka glava, Ugljane, Uglevički koš, Ugljara, Ugljare, Ugljari, Ugljarica, Ugljenište, Uglevik* itd. U vezi s takvom motivacijom su toponimi *Fužine* (officina, fucina), *Krbune* (carbone), *Šmoljari* (Schmalz), ali njihov je nastanak kasniji.

Mnoga su naselja motivirana biljem u srednjovjekovnom pustošenju zbog ratova i kužnih bolesti propadala. Na njihovim su mjestima izrasle šikare, garici, starine, huste, a imena su ostala, koja i sadržajem i strukturom svjedoče da su se doista na tim lokalitetima nekoć nalazila naselja.

Toponimi od naziva za biljke dragocjeni su pokazatelji prvih veza ljudi i tla. Vrlo su razgranati nazivi za šume u toponimima. Na zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka izostaje npr. *šuma* u toponimima, ali su česti *gozd/gvozd* (*Gvoždani, Zagvozd, Gozd, Gozdnik, Gozdec* itd.), *dubrava/dubrova* (odnosi se uglavnom na "listopadnu šumu"), *drezga* (*Drežnik, Drežnica*), *gaj* (uglavnom "mlada uzgojna šuma": *Gaj, Gajnice*), *gora* (često značenje "šuma"), *loza* ("mala šuma pred kućom" i sl.), *bor* (čini se da u nekim toponimima znači doista crnogoričnu šumu), *lijes* (*Lesci, Lesičine*), *lug* ("šuma u močvarnim terinama", "trstik", *dubrava* : Lužani), *husta* ("grmovita šuma"), *kneja* ("šuma")... Česte su toponimjske baze koje znače grmlje, šikare, hustu, drač, trn. Tako imenovani lokaliteti zbog ranog prevođenja tla kulturi i uopće njegova iskorištavanja, vrlo su rano potvrđeni u povijesnim vrelima.

Razvrstamo li toponime motivirane nazivima bilja, nameću nam se ove skupine:

a) toponimi od naziva drveća: *Rozgova, Rogoznica, Osenik* (: os(ik)a), *Strožnik* (: ostržina), *Topolčina, Trstenik, Javornik, Vrbļjani, Vrbik, Vrbanj, Tisovica, Klenje, Klokočevik, Kalinovik, Leskovec, Jesenice, Jablanica, Brezovac, Brestovac, Breštani, Cerik, Cerovje, Cerane, Galičnik, Glogovica, Hraščani, Bukovik, Bučje* (prema arealu naziva *buk* i *bukva*), *Bazgova, Bazje* (prema arealu naziva *baz* i *bazga*); crnogorica: *Borčane, Smrčevik, Smrikovac, Jelsa, Jelševac; Fojnica* (= *Hvojnica* "vrsta smreke") itd.

- b) toponimi od naziva uzgojnog drveća: *Slivje, Smokvik, Maslinovik, Višnjica, Črešnjevica, Oriovac, Oskorušno, Jagodno, Kruševo, Kruševac* itd.
- c) toponimi od naziva za žitarice: *Prosenik, Ržišće, Pčeničina, Jačmenišće* itd.
- d) toponimi od naziva za mahunarke: *Bobovac, Bobovišće, Grahovac, Grahorišće* itd.
- e) toponimi od naziva za industrijske biljke i naziva mjesta gdje se one uzgajaju: *Repišće, Hmelje, Lanišće, Lozani, Brnistovica, Žukovik, Vinogradi, Konopjikova* itd.
- f) toponimi od naziva za trave i korov: *Travnik, Travno, Vrisnik, Lobodna, Trnova, Pirovac (pyr "korov", usp. pirika)* itd.

Gustoću toponima motiviranih fitonimima i nazivima za šumu nalazimo npr. u podsljemenskom Zagrebu: *Dubravica, Orašje, Gajnice, Gorice, Jagodišće, Jalševac, Resnički gaj, Zelengaj, Borongaj, Gvozd, Bukovec, Brestovec, Rakitje, Hrašće, Grabovec, Leskovec, Grana, Granešina, Trnsko, Trnje, Dubrava, Trstik, Vrbik, Trnovčica, Dubec, Brestje, Dotršćina* itd.

2.2. Kao što je flora vrlo rano postajala motivom imenovanja, tako su nam i toponimi motivirani faunom vrlo rano potvrđeni. Čovjekovo je prvo zanimanje bio lov. Divlje životinje, ptice, zvijeri uopće, o kojima je ovisio, domaće životinje koje je uzgajao kao blago i tegleću marvu postajale su drevne i važne pobude u imenovanju lokaliteta u vezi s dotičnim životinjama. Toponimi od zoonima pokazuju s kojim je životinjama puk dolazio u doticaj, s kojom je namjerom izabirao pojedine zoonima, kakvu su ulogu imale životinje u davnim vremenima kad su nastajali toponimi njima motivirani. Razmještaj zoonimskih toponima upozorava na nekadašnje prostiranje pojedinih životinjskih vrsta, pa geozoonimija u suradnji s toponimijom dolazi do pouzdanijih zaključaka. Toponime ove vrste razvrstavamo u tri oveće skupine, i to:

- a) toponimi od općih i pojedinačnih naziva za divlje životinje: *Medvidina, Ježevac, Jazbec, Kunovo brce, Zečevo, Lisičine, Lisičje, Veprinac, Risovac, Vučjak, Zmajevac* itd.
- b) toponimi od naziva za ptice: *Jastrebac, Čapljina, Gavranovac, Golubnjača, Kosovjak, Orlovac, Sovinja, Sračnik, Vranjak* itd.
- c) toponimi od naziva za domaće životinje: *Konjsko, Kozjak, Pasjak, Turopolje, Kravarsko, Volovsko*.

Zajednička je i prastara osobina svih slavenskih naroda da po različitim odlikama pojedinih životinja, i zbog profilakse, nadijevaju osobna imena: *Grlica, Golub, Gavran, Sokol, Oreb, Sova, Vuk, Zec, Lav* itd. U tom smislu teško je razlučiti u svim navedenim toponimima kad su motivirani nazivom životinje, a kad osobnim imenom (npr. Zmajkovac).

Imenovanje po biljkama i životinjama ne znači da je biljaka i životinja čiji su nazivi poslužili motivom toponima bilo u izobilju na dotičnom području. Tamo gdje je mnogo brestova izlišno bi bilo ime *Brestovac*. Čovjek daje imena ne po onome čega je mnogo, već po onome što je za dotični lokalitet karakteristično, tipično, razlikovno od drugih lokaliteta u okolišu. Razlikovni element u imenima jest bitno obilježje u sadržaju imena i glavni razlog nadijevanju imena. Ne vodimo li računa o toj "psihologiji imenovanja", lako upadamo u tzv. toponomastički naturalizam, vrlo prisutan u radovima nestručnjaka. Toponomastika stoga ne može biti ispomagateljica drugim disciplinama, već ona sama vlas-

titom metodom otkriva spoznaje koje je drugim disciplinama njihovim metodama nemoguće otkriti, te u suradnji s njima dolazi do vjerodostojnih podataka.

2.3. Toponimi posredno upozoravaju i na sastav tla: *Gnjilišće, Črmanj, Kališće, Čiritež, Grust, Škrljevo, Krakor, Kremenje, Pločje, Brusnik, Milna, Sedrački dolac, Zemunik, Škrape, Gripe, Labe, Omolščica*²⁴ itd. Ti su toponimi rano potvrđeni. Dajući nam izgled i sastav površi, upozoravaju često i na značajna rudna nalazišta.

2.4. Mnoge rude i njihovo iskorištavanje bili su poznati Slavenima u pradomovini, na što upozoravaju zajedničke slavenske imenice *zlato, srebro, mjed* "metal", "bakar", *željezo, ugljen*, pa i sama imenica *ruda* "riđa", "crvena", a u južnoslavenskim jezicima znači još "metal" i "mjesto gdje se kopa metalna ruda".

O ranom iskorištavanju rudnog bogarstva u nas postoje stari zapisi iz srednjovjekovnih vremena. Poznati su dolasci saskih i drugih rudara u srednjem vijeku i kasnije na imanjima Zrinskih i Frankopana. Mnogi toponimi: *Rudare, Rudnica, Rude, Rudopolje, Rudnik* itd.²⁵ to potvrđuju.

Ako je po toponimima suditi, kopali su: *olovo: Olovo* (2 puta u BiH), *Olovci, Olovske luke* (BiH), ili turski *kuršun* "olovo", odakle *Kuršumlija, Lovnica/Lomnica; željezo: Željezno, Željezna reka, Železnica, Železnik, Željezna Gora* (Čakovec), *Željeznice* (Ivanec), *Željezno Žumberačko* itd.; *srebro: Srebrenica* (BiH), *Srebrenik* (BiH), *Srebrnice, Srebrnjak; zlato: Zlatokop*²⁶, *Zlatopolje* itd.²⁷. Zbog ogrjeva i taljenja rude upotrebljavao se *ugljen: Ugljarevac, Ogljanci* itd. Mnogo je drugih toponima koji su u vezi s rudama: *paklina* (služila je zapremaz brodova); *paklina* (služila je za premaz brodova): *Pakline, Paklena, Pakleni otoci; tuf/tup* "pršenac" (vrsta kamena za proizvodnju cementa): *Tupina; sol: Soljane, Soline* (: lat. salina), *Soli* (kasnije *Tuzla*); *smola: Smolnica, Smoljan* itd.

2.5. Imena se tako očituju kao spomenici i podsjetnici življenja, jer je ljudsko pamćenje u njima pohranjeno. Pa iako se imena nadijevaju u prvom redu za snalaženje i orijentaciju u prostoru, puk je njima i mimo njih iznalazio mogućnosti snalaženja i orijentacije. Stari

²⁴ O ovim toponimima raspravljam u svojim drugim radovima: Toponimija otoka Brača, 1972, v. kazala; Toponimija Istarskog razvoda, Onomastica jugoslavica VI, 1976, passim; Značajke bužetske toponimije, Onomastica jugoslavica, VII, 1978, 53-74.

²⁵ Znamo npr. da je g. 1392. kralj Sigismund dao I. Frankopanu pravo da kopa rudu, a Zrinskomu je g. 1613. bilo dopušteno kopati rudu po Medvednici.

²⁶ Povijesne potvrde za neke toponime ove vrste su prilično stare. Tako se *Auri fondina* spominje 1238. u Slavoniji (Cod. dipl. II, 49).

²⁷ Još ranije, g. 1204, potvrđen je toponim *Zlatoličje* kod Ptuja (od **zoltołyk* "tražitelji zlata"). U drugom dijelu imena je korijen koji nalazimo u glagolu *lukati* "opažati". V. F. Bezlaj, Iz južnoslovenske leksike, Jezik in slovstvo, XXVII, 1981/82, 2-3, 46.

su se narodi orijentirali po zvijezdama i mnoge zvijezde nose vrlo drevna imena. Tako je bilo i u slavenskih naroda. Još i danas učimo se orijentirati po zvijezdi Sjevernjači, a nalazimo se i određujemo vrijeme i po drugim zvijezdama i zvijezdu kao što su Vlašići, Veliki i mali medvjed²⁸ i dr.²⁹

U toponimiji su prisutni i drugi načini orijentacije. U hidronimiji na primjer to je određivanje lijevog i desnog pritoka. Hidronimi su često motivirani desnom i lijevom stranom (*Desnica, Dešnjak, Desanka, Desnača...*, *Levača, Levica, Šujica, Švica* itd.); obično atributima *desni* (*desъnъ), *ljevi* (*levъ) i *šuj* (*šujъ). O njima je podrobno pisao D. Alerić³⁰ i utvrdio da su rijeke motivirane pridjevom desni prema onima motiviranim pridjevom lijevi u odnosu 30:70, jer je glavna tekućica shvaćana da ima normalan tijek, a *lijeva* je tekućica, kao prtok, motivirana tom oprečnom stranom. Dalje se utvrđuje da se rijeke (i potoci) tako motivirani nalaze pretežno u brdovitim predjelima, a ne u ravnici i uz primorje, da su to odreda mali tokovi, uglavnom pritoci. Značajno je da takva imeno-

²⁸ Ista predodžba medvjeda javlja se kod mnogih naroda. Tako npr. kod Indijanaca u centralnoj Americi, gdje je isključen bio izravni i posredni utjecaj.

²⁹ Naši su se preci po svojoj prilici orijentirali i po bojama. To je vrlo drevan način orijentacije. U staroj Kini mnogim su se etnonimima dodavali atributi boja. Tu povezanost boja s imenima naroda nalazimo kod Hrvata i Srba. U Ljetopisu Povijest proteklih godina (kraj 11. i početak 12. st.) navode se *Bijeli Hrvati* i *Bijeli Srbi*: "1. I ot teh Sloven [dunavskih] rozidošasja sedši na kotorom meste; jako prišedše sedošā na rece imjanem Morava, i prozvašasja Morava, a družii Česi narekošasja; a se ti že Sloveni: Horvate Belli, a Sereb i Horutane (str. 11). 2. I Živjahu v mire Poljane i Derevljane i Sever i Radmiči, Vojatiči i Horvate... da to sja svahu Velikaja Škuf (str. 14), (Povest vremenyh let, Moskva-Lenjingrad 1950). Bizantski car K. Porfirogenet (polovica 10. st.) u svojem djelu De administrando imperio navodi da se na granici između Velike ili Bijele Hrvatske i Bijele Srbije nalazi mjesto *Bojki* i da su se u vrijeme imperatora Herakleja (610-641) preselili na Balkan. Po toponimu *Bojki* Bijela bi Hrvatska bila u predjelima Karpata: sjeverna Češka, južna Poljska, Slovačka, dio Mađarske i zapadna Ukrajina, tj. Galicija (usp. K. Ja. Grat, Izvjestia Konstantina Bagrijanorodnogo o serbah, horvatah i ih rasselenii na Balkanskom poluostrvoje, C. Peterburg 1880, 58-75; E. Kramar, Zagonetka ljetopisnih Hrvata, Nova Dumka, VII, br. 19, 1978, 88). Iz domaćih izvora znamo da se na ovom prostoru formira Bijela i Crvena Hrvatska, kako nas obavješćuje pop Dukljanin u svojem Ljetopisu oko g. 1200. spominjući Bijelu (zapadnu) i Crvenu (južnu) Hrvatsku, koja da je bila južno od Duvna do Drača. Vjerojatno su te boje više orijentacijske nego etničke odrednice. Poznato je da su Slaveni za tri mediteranska mora na koja su došli (Egejsko, Jonsko i Jadransko) imali imena po bojama. Bijelom bojom (koja je u Slavenu vrlo česta u hidronimiji, ugledanjem na boju riječnog korita, sol, bistrinu, prozirnost, brzotok itd., B. Mirkulovska, Onomastički lik bel vo SR Makedonija, OJ, X, 1982, 147-156) nazvali su Egejsko more, kako ga Bugari i danas zovu. Tako su ga zvali i Turci (*Ak-Deniz*). Naš Vitezović Egejsko more zove *Bijelim*, a Jadransko *Sinjim* (v. P. Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, o.c., 70-71). Naime Mongoli i Turci označuju od davnine strane svijeta po bojama: *plava* (istok), *crvena* (jug), *bijela* (zapad), *crna* (sjever). Vjerojatno je da se takva orijentacija bojama preko Huna, Avara i samih Turaka mogla prenijeti u Evropu. Pitanje je koliko u jugoslavenskim toponimima, od kojih je na sekcijским kartama oko 350 imena s pridjevom bijel, oko 250 s pridjevom crven i oko 750 s pridjevom crn s motivom imenovanja po boji tla i sl., a koliko je toponima s takvim atributom nastalo iz potrebe orijentacije, koja više nije živa (*Beli* i *Crni Drim*) ili je ostatak slavenskog dualističkog vjerovanja (usp. *Belbogъ, Črnbogъ, Črtъ* i toponimi *Crni* i *Beli* grad u Istri) itd.

³⁰ D. Alerić, Problem desnoga i lijevoga u jugoslavenskoj toponimiji, Rasprave Zavoda za jezik, 4-5, Zagreb 1979, 135-212. Usp. istraživanja V.V. Ivanova i V.N. Toporova, po kojima desni znači i južni, a lijevi sjeverni; O drevnih slavjanskih etnonimih, Slavjanske drevnosti, Kiev 1980, 31-32.

vanja ne nastaju u principu s obzirom na tijek rijeke, već po realnim, životnim uporištima, značajnim punktovima koji su polazište orijentacije lijevog i desnog, kao što, uostalom, i toponimi *Zagora*, *Prekmurje*, *Zabok* i sl. upozoravaju na punkt odakle je toponim imenovan i kazuje kome su oni zapravo "iza gore", "preko Mure", "iza boka" i sl., što je važna spoznaja i za druge discipline.

Za pučku orijentaciju služe opozitne imenice *vrh-dno*, pridjevi *gornji-donji*, prilozi *gore-dolje*, prijedlozi *vrh-podan*, kako to pokazuju mnogi toponimi njima motivirani, u kojima značenje *vrh, gore...* znače "istok", a *dno, donji, dolje...* "zapad". To puk tumači predodžbom kretanja sunca, koje na istoku ide prema gore, k vrhu, a na zapadu prema dolje, k dnu. Toponimi *Vrhmljeće - Dno Mljeta, Vrbrača - Podanbrača, Vrpolje - podan Polja* itd. to očito potvrđuju. Stari pomorci još danas *plove gore* put Boke i *dolje* put Trsta. Otoci Lastovu na zapad zovu se *Dovni školji*, a otoci Lastovu na istok zovu se *Vrhovnjaci* i dijele se u dvije skupine. Ona istočnija zovu se *Gornji*, a ona zapadnija *Dovnji školji*. U mnogima sličnim toponimima te distinkcije nema ili je već neuočljiva, no *vrh* kao prefiks uz imenicu može značiti "izvor", "gornji tok rijeke", kako to pokazuju hidronimi *Vrlika* (: *vrh rika* s disimilacijom $r - r > r - l$) i *Vrhbosna* za kraj oko Uskoplja (današnjeg Bugojna).

Toponimi koji bi upozoravali na orijentaciju *sjever - jug* nema mnogo i uglavnom su administrativnog porijekla (*Južni Mali Opuh, Južni Veli Opuh* - otoci u Kornatima). Umjesto *sjever - jug* na primorju se upotrebljavaju pridjevi *burnji* (*Primošten Burnji*) i *japršnji* (od lat. *apricus* "južni"³⁷).

Navedeni nazivi sazđani su na dugogodišnjem iskustvu. Svojom semantikom, jezičnom pripadnošću prvotnog lika, jezičnim prilagodbama itd. daju mnoge indikacije za drevno proučavanje prirodnih pojava, društvenih prilika, pučkog svjetonazora koji su sadržani u nazivima, u njihovim likovima i arealima njihove nekadašnje i današnje uporabe.

III.

3.0. Zemljopisna imena za minula razdoblja, kad drugih spomenika : nema u izobilju, upozoravaju na motiv, koji se ogleda u sadržaju imena u vezi s objektom imenovanja. Ta motivska uzročnost je izvanvremenska i izvanprostorna konstanta, uvijek povijesno i društveno zadana: da se od mnogobrojnih izbora imena izvrši taj i takav i da tu vezu imenskog

³¹ S obzirom na strane svijeta i smjer puhanja motivirani su mnogi nazivi vjetrova. Njima su se u pučkim vjerovanjima pridavale osobine živih biće, demona (*bjesni vjetrovi*). S istoka su *levanat, levantara, lewantin* (: *Levant*), *grego* (grčki). Potonji naziv prenesen je k nama iz južne Italije, kojoj je Grčka doista na istoku. Sa sjevera pušu *bura* i *sjeverac*, sa zapada *večerin* (Hercegovina), *podsuncač* (Duvno), *večernja*, (Vitezović), *zmorac, maestral*; s juga: *jugo, južina, oštar/oštro*. Jugozapadni *lebić* nosi naziv koji nam je došao sa Sicilije, gdje se naziva *libici* jer puše s libijske strane itd. Motivirani po smjeru puhanja su: *z dolac, zgorac, zmorac, planinac, tramontana*, neki nazivi motivirani su vremenom kad pušu: *z ornjak, jutarnji, noćnjak* itd.

lika i izabраниh obilježja imenskog objekta prihvati i sankcionira društvena zajednica. Otkriti i protumačiti etiologiju, uzročnost nastanka imenskog lika na određenu prostoru i u određenom vremenu pomažu povijesni podaci (zapis), zemljopisna obilježja (fiziogeografska svojstva objekta), ali tek ga jezična analiza može uspješno protumačiti.

Zemljopisni objekt koji je u gospodarstvenom, orijentacijskom ili kojem drugom smislu bio od značenja dobio je ime kad se značenje toga lokaliteta nametnulo po svojim značajkama sadržanim u imenu, što je bitno za vrijeme nastanka imena i za izbor u to vrijeme upravo tih obilježja. Konkretni lokalitet mogao je nositi i koje drugo ime (od mnoštva mogućih). Izbor upravo takva imenskog lika uvjetovan je jezičnim idiomom toga kraja i stupnjem jezičnog razvitka. Ta jezična konstanta zadana je teritorijem (dijalektom) i vremenom (fazom razvitka toga dijelekt). Njome određujemo imenu starost i područje njegove nekadašnje (i današnje) uporabe.

Toponimi žive samo u vezi s objektima koje imenuju. Kako su zemljopisni objekti po svojoj naravi nepremjestivi, ime toga objekta svjedoči o prostiranju jezičnih osobina koje otkrivamo u imenskom liku i o vremenu kad su dotične jezične pojave postojale na tom prostoru; te pomažu protumačiti s pomoću sličnih jezičnih značajki slične tipove zemljopisnih objekata u drugim krajinama gdje manjkaju stare povijesne imenske potvrde. Gustoća istoobličnih i drugih jezičnih pojava, vrijeme njihove pojavnosti i njihov razmještaj dragocjeni su podaci koje toponomastika pruža drugim znanstvenim disciplinama.

3.1. Zemljopisna imena motivirana su uglavnom: izgledom, sastavom i iskorištavanjem tla (agrikulturom), razmještajem i odnosom pojedinih zemljopisnih objekata, te pripadnošću i vlasnošću dotičnih lokaliteta naseljima, kolektivnoj vlasnosti i pojedinim vlasnicima.

Najstariji toponimijski sloj, a on je prisutan u zemljopisnim imenima izvan današnjih granica južnoslavenskih jezika, očituje se u prvom redu u topografskim imenima, nastalim mahom od toponomastičkih imenica i zemljopisnih termina, koji oslikavaju reljef tla, ističu razlikovne osobitosti objekata ili ga vrednuju po kojim drugim svojstvima.

Takva zemljopisna imena izražavaju izgled tla, karakterizaciju objekta, koji su zadani prirodnim odlikama ili ljudskom preobrazbom u prostoru:

- a) izgled tla: *Luka, Gorica, Prodoline, Vrh, Kuti, Polje, Grebeni, Debar, Ostrovica, Peć, Draga, Kamenica, Hum, Gnjišće, Brdo...* te toponimi metaforičkog porijekla: *Badanj, Ražanj, Kučje, Bok* itd.
- b) vode: *Potok, Blato, Jezero, Omolšćica, Brod, Gazi, Crna voda, Nakli, Ubal, Slatina, Vrlika* itd.
- c) agrikultura i naseobine: *Grad, Gračišće, Belgrad, Vasje, Straževnik, Mosti*³², *Njive,*

³² Toponimi motivirani mostom nastajali su najviše u srednjem vijeku: *Moste, Mošćenice, Mostine, Mostar, Primošten...* te u drugih naroda: *Cambrige, Brugge, Saarbrücken, Delbrück, Pontoise, Al-Kantar...* Most je bio važno komunikacijsko stjecište. Te "čuprije" spajale su u to doba krajine, narode, svjetove i kulture. Uz njih su nastajala naselja. Poslije je most nekadašnje značenje izgubio. Više nije nastajao grad do mosta, nego most u gradu, pa je i poticajni motiv imenovanja po mostu

Gomilje, Kitožeg, Lazine, Ogradica, Oklad, Osici, Pasika, Sinožet, Ržišće, Bobišće, Vinogradi, Maslinovik itd.

U tu skupinu uvrštavamo toponime motivirane biljnim i životinjskim svijetom, iskorištavanjem rudnog bogatstva itd.

Druga skupina imena motivirana je opisnim značajkama zemljopisnih objekata. Deskripcija kao poticajni motiv u nastanku imena tražila je odgovor na pitanje: kakav i koliki je to objekt? Takvi su toponimi: *Bistrica, Belgrad, Črngrad, Dvigrad, Crna reka, Lukavica, Topljak, Visoko, Sušac, Plješevica, Mokro, Vrana, Pustopolje, Dugi otok* itd.

Treća skupina motivirana je položajem. Ti toponimi nose u sebi ideju lokalizacije, odgovaraju na pitanje: gdje je dotični lokalitet. Takvi su toponimi: *Osoje, Čelopek, Medmorje, Završje, Zabrd, Obršje, Zagorane, Zabok, Zalug, Pridraga, Podsused, Podhom, Obrež, Preko, Vrhbosna*. Ovdje se svrstavaju tipovi imena tvoreni prijedlogom i imenicom i prijedlogom i imenom. Taj je imenski tip vrlo star i odnosi se na male lokalitete: *Na Lazi, Pod ograde, Na breze, Pod zidom, Nad lipom* itd. Danas su takva imena vrlo česta među katastarskim imenima rudina. Od takvih je imena nastao stari prefiksalni tip: *Zagora, Zalug*³³, *Zablata, Pothum, Podsused, Vrlika*.

Svako je ime u času nastanke bilo značenjski i strukturno razumljivo i jasno imenovatelj i korisnicima imena koji su ga širili, ustalili mu lik i predavali ga u nasljeđe. Ta vrsta toponima nastajala je pri prvom susretu nadjevatelja imena s lokalitetima kojima su zagospodarili i na kojima su osnivali prvotna obitavališta. Imena su nadijevali da bi olakšali orijentaciju u prostoru, da bi izrazili osobitosti (karakterizaciju) zemljopisnih objekata, da bi istakli izgled (deskripciju) i položaj (lokalizaciju) objekata na dotičnom tlu.

S obzirom na odlike zemljopisnih objekata, toponimi koji ta obilježja izražavaju prevladavaju u prvo vrijeme nad toponimima koji zemljopisne objekte drukčije vrednuju i koji svoju strukturu drukčije oblikuju.

Toponimi o kojima je riječ nastajali su pretežno preobrazbom, toponimizacijom zemljopisnih imena i toponimijskih apelativa. To je vrlo drevan i neutralan način nastanka zemljopisnih imena: *vrh* je *Vrh*, *selo* je *Selo*. Manji broj toponomastičkih metafora među ovim toponimima predstavlja kompleksnije imenovanje, jer se čin imenovanja zbiva posredno, likovnom poredbom: *udol koji naliči na badanj* imenuje se *Badanj*, *izduženi rt poput ražnja* dobiva ime *Ražanj* i sl. U prvo doba takve su metafore imale svoj kreatorski milje u prilično uskom materijalnom i duhovnom svijetu i svjetonazoru puka koji ih je stvarao poredbama oko sebe i na sebi. Stoga se mnoge ugledaju na izvanjsku anatomiju ljud-

izgubio svoje značenje (v. V.A. Nikonov, *Vvedenie v toponimiku*. Ed. Nauka, Moskva 1965, 25). Poput mostova prijevoji, prolazi, sedla igrali su važnu ulogu u komunikaciji, pa za te oblike reljefa imamo bogatu zemljopisnu nomenklaturu i toponimiju (v. P. Šimunović, *Les termes géographiques pour les abaissement du sol, sur les montagnes et les collines, pour les coupures et les detroits dans la toponymie croate, Acte du XIe Congrès international des sciences onomastiques, II, Académie bulgare des sciences, Sofia 1975, 351-355*).

³³ Usp. M. Karás, *Nazwy miejscowe typu Podgora, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich*, Wrocław 1955, 144.

skoga tijela (*Glava, Čelo, Ždrilo, Grijevac, Oko, Vrat, Rebra, Lopatica, Rukavac, Lakat, Kućje, Bočje, Zanoje* itd.), odnosno na tkalačke termine (*brdo, čun, bočnica, zijev*). Ovakve metafore odnose se pretežno na oronime (označujući posredno i slikovito razvedenost tla), a vrlo su rijetko u hidronimima.

Razumljivo je što su se toponimizacijom zemljopisnih termina i imenica sa svojsvom označavanja mjesta stvarale primitivne imenske strukture: *Brdo, Vrilo, Vrulja, Dol*, itd., odnosno množinski likovi, gdje množina služi kao obavijest da je riječ o toponimu: *Mosti, Brda, Gomile, Lokve, Bregi, Glave* itd. Ipak mnogi toponimi iz tih prvih imenskih potvrda imaju razvijenije tvorbene strukture: *Ostrovica, Beljak, Topljak, Plešivica, Pustopolje*, te eliptična imena *Visoka, Medveje, Glogova, Volovsko* itd., gdje je ispaio zemljopisni termin, koji je kao identifikacijski dio imena manje obilježen od diferencijskog člana, koji nosi razlikovno obilježje te je najvažniji razlog nastanka imena. Savršenija imenska struktura iskazuje se, dakle, pretvaranjem prijedložno-imenskog tipa *za blatom* u prefiksadni toponim *Zablata*, sleženicama *Belgrad, Sidraga*, i upotrebom određenih tvorbenih formata: *Stražišće* i upotrebom plurala kao obilježje proprijalizacije apelativa: *Zastražišća, Sela, Pridrage* itd.

S obzirom na motiv imenovanja svako je ime objašnjivo s nazora puka na svijet u doba nastanka imena, s tadašnjeg jezičnog i društvenog razvitka, dakle osobitostima regije, društva i dijalekta. Svaka kasnija promjena u imenu uvjetovana je tim čimbenicima.

Ova toponimija ima karakter topografskih imena, jer je sačinjavaju imenice s topografskim značenjem. To se ogleda: a) izravnim upućivanjem na objekt imenovanja: to je *Draga, Jama, Bara...*, b) s pomoću istaknutijeg objekta određuje se položaj drugog objekta: *Završje, Potpićan*, c) antonimnim imenima: *Novigrad - Starigrad, Bari - Antivari*. Stoga su takva imena deskriptivna. Njih odlikuje neutralan, impersonalan stav imenovatelja naspram objektima imenovanja. Ta vrsta toponomastičkih imena imenuje sve vrste zemljopisnih objekata: hironime, oronime, ojkonime, a najčešće je zastupljena u mikrotoponimiji u imenima rudina, jer su ta imena pri naglom masovnom naseljavanju zemljišta i njegovu parceliranju najčešći i najnaravniji način imenovanja jer pored identifikacije svojim prozirnim značenjima i opisuju objekte koje imenuju. Toponime s opisom objekta kao izrazito orijentacijskom funkcijom karakterizira nomadski, *vagilni* (stočarski) način života, dok toponime s izrazitim obilježjima položaja i razmještaja zemljopisnih objekata karakterizira *sjedilački* (poljodjelski) način življenja³⁴.

3.2. U hrvatskom srednjovjekovlju izdvaja se jedna značajna skupina zemljopisnih imena, koja se odlikuje dvjema činjenicama: a) prepoznatljiva je imenskom strukturom i b) odnosi se samo na naseljena mjesta. To su ojkonimi tipa: *Hlmačane, Orebiće, Konjevrate, Černomerci* itd. Njima se mogu pribrojiti i stara etnonimska imena *Horvati, Srblijane, Nerevtvani, Vlahi, Arbanasi, Ugrini, Nemci* itd.

³⁴ Zanimljivo je npr. kako prvotno ime *Visoko* koje se odnosilo na uzvisinu zamjenjuje ime naselja *Podvisoko* u ravnici, jer naselje postaje važnije od brda. Prikladniji lik i toponomastički sadržaj važniji su od leksičkog sadržaja, na koji se pri uporabi imena i ne misli.

Imena ove skupine nisu označavala u početku lokalitet nego ljude koji obitavaju na dotičnom mjestu: *Doljane* "ljude koji obitavaju u dolu", zatim su označavala "ljude koji su porijeklom iz dotičnog kraja", kao u ojkonomu *Krbavci* (u Istri), "ljude koji se bave čime", kao *Kovači*, *Ribari* i, konačno, "ljude koji potječu od starješine čije je osobno ime u osnovi imena mjesta, ili su ti ljudi u njegovoj ovisnosti" kao u ojkonomima *Koljane*, *Bilišane*, *Banjani* itd.

U najranijem periodu najfrekventniji su tipovi na -'ane/-'ani etičkoga porijekla kao npr. *Hljevljane*, *Zagorane*, *Dračane*, *Dobropoljane*, *Dupčane*, *Gomiljane*, *Lišane*, *Srijane*, *Visočane*, *Hlmčane* itd. u čijoj je osnovi toponomastički apelativ, a ne osobno ime, i znače "ljude koji žive u mjestu koje je označeno imenicom u osnovi imena". Od 12. stoljeća mogu se u potvrđama pratiti ojkonomi patronimičkog porijekla na -ići (-ovići/-eviči) i na -ci (-ovci/-evci/-inci), paralelno s ojkonomima na -'ane/-'ani s osobnim imenom u ojkonomu: *Brckovljani* (: sv. Brcko), *Nevidane* (: Nevida), *Jurčane* (: Jurac), *Petrčane* (: Petrača) itd., ali ovaj tip u 14. i 15. stoljeću više nije produktivan.

Dok su ojkonomi na -'ane rasprostranjeni na cjelokupnom hrvatskom prostoru s većom privagom u primorsko-dinarskom području, patronimički toponimi na -ići u velikoj su prevazi samo u dinarskom području, gotovo izostaju u savsko-dravskom međurječju i nema ih na otocima (osim za vremena naknadno osnovanih naselja od kopnenih doseljenika na Krku, Pagu i Mljetu). Patronimički imenski tip na -ci komplementarno je raspoređen s tipom na -ići i razmješten je pretežno u savsko-dravskom međurječju (u zapadnoj Bosanskoj Posavini, a pruža se i uz Pomoravlje, te je osobito gust u srpskoj Metohiji). Oba patronimička tipa odnose se na naselja. Njihova je produktivnost rasla gašenjem patronimijskog tipa na -'ane (*Dobrane*), a izrazito je jaka od 16. do 18. stoljeća za naglih migracija u opustjele krajeve. U masovnim premještanjima pučanstva, njihovim skupljanjem na određenim mjestima gdje se osniva mnoštvo novih domova i zajedničkih obitavališta plemensko-zadružnog tipa, rastu potrebe za brzom i djelotvornom identifikacijom po istaknutom patronimu zadružno-porodične zajednice. U dotičnim su prilikama takva imenovanja naravna jer su vrlo djelotvorna i najlakše prepoznatljiva. Takvi ojkonomi odnose se na mala naselja koja ne preuzimaju ulogu središta; rasuta su tipa i razmještena po ravninama, uz podnožja brda, uz rijeke, na poljoprivrednom zemljištu i imaju poljoprivredna obilježja. Tamo gdje je ovaj ojkonomijski tip na -ići i -ci prestao biti plodan imena dobivaju sve više oblike jednine (*Krašić*, *Perušić*, *Perković*, *Unešić*, *Metković*, *Orebić*, odnosno *Čakovec*, *Petruševac*, *Miholjac*, *Čnomerec* itd.) ističući ideju jedinstvenosti lokaliteta³⁵, a tamo gdje su patronimijski sufiksi -ići i -ci jaki, gdje su naselja manja i još neutrnuta veza porodično-zadružnog ustrojstva, gdje se prezimena poklapaju s patronimičkim ojkonomom, kao npr. u Istri nakon tzv. druge kolonizacije od 15. stoljeća, naselja zadržavaju isključivo pluralne likove³⁶. Među ovim ojkonomima tvorenim sufiksima

³⁵ O tom problemu pisao sam u Zborniku V. Taszyckog, g. 1968. Vidi rad *Singularizacija toponima na Braču i drugim dalmatinskim otocima*. Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki, Ed. Polska akad. nauk., Nr. 17, Kraków 1968, 345-357.

³⁶ P. Šimunović, Tipološko-strukturalni ogled istarske ojkonomije, Rasprave Zavoda za jezik, 4-5,

-ići (-ovići/-evići), odnosno -ci (-ovci/-evci/-inci) supostoji manja skupina etničkih toponima koji znače "ljudi koji žive u kraju iskazanom općom imenicom u ojkonimu", kao npr.: *Budimljici* (: Budimlje), *Cetinići* (: Cetina), *Bosnići* (: Bosna), *Dubravčići* (: Dubrava/ dubrava), odnosno *Lužanci* (: Lužani), *Zgorpolci* (Zgorpolje), *Golobrci* (Golo Brdo) itd.

3.3. S feudalizmom, s većim isticanjem prava na zemlju sve je češći posesivni tip toponima sa sufiksima -j, -ov/-ev, -in; -sk-: *Dobrinj* (Dobrina), *Draguč* (Dragota), *Živogošće* (Živogost), *Županja* (župan), *Kanjiža* (:knez), *Kneža*, *Banovo*, *Mirkovo Koludarsko*, *Špansko*, te izvedenice: *Dragoševica*, *Ivanec*, složenice *Ivanjdolac*, *Knežpolje*, *Borongaj* (Baranov gaj) i višečlane imeske sintagme: *Tolanja polača*, *Banja Luka*, *Mratinja ves*, *Jurja ves* itd.

Rodovskom društvu nisu svojstvena osobna imena za oznaku lokaliteta. Ona se javljaju raspadom rodovskog društva i pojavom feudalizma. Kad je nastala grabež za zemljom, najednom je takvih toponima mnogo. Oni se u nas prate od prvih pisanih spomenika, jer tragove feudalnog ustroja nalazimo vrlo rano, a recidive rodovskog uređenja prilično kasno.

Feudalizam nije organiziran na nacionalnom nego na teritorijalnom principu, kao i crkva. Unutar feuda česta su posesivna zemljopisna imena koja označuju crkvena (*Mitrovica*, *Vinkovci*, *Crikvenica*, *Manastirsko*, *Opatovina*, *Petrovac*, *Supetar*, *Sutvara*, *Sukošan*, *Sutikva* itd.³⁷) i feudalna vlasništva (*Kustošija*, *Knežija*, *Božjakovina*, *Žakanjdolac*, *Martinčji potok*, *Oroslavlje*, *Zrinščak* itd.).

Toponimi od osobnih imena koji izražavaju vlasnost mlađa su kategorija u našoj srednjovjekovnoj toponimiji³⁸. Umjesto pitanja *tko su ti ljudi (Črnomerci) koji žive u dolu (Doljani), koji i takav lokalitet (Jezero, Brod), koliki je i čime se odlikuje (Visoko, Sušac, Mokro), gdje se nalazi (Zagora, Pod zidom)* - pita se: čije je.

Porodica, kao i zadruga, postaje u feudalizmu osnovna proizvodna jedinica. Ona je u vazalnom ili sličnom odnosu (*Hlapići*, *Kmeti*, *Knapi*, *Gračani* "kmetovi srednjovjekovnog zagrebačkog Gradeca"), ovisi o kralju (*Kraljevci*), banu (*Banovci*), županu (*Špansko*), biskupu (*Biskupovci*), ide na tlaku (*Tlaka*, *Klaka*), daje poreze (*Šestine*), uživa stanovita

1979, 219-249. R. Marojević u tipu patronimičkih toponima na -ići, -ci vidi posesivne pridjeve. V. njegov rad *Praslovenska adiectiva possessiva Tvorimičb (od patronima tipa Tvorimičb), njihova sudbina i tragovi u slovenskim jezicima*, Južnoslovenski filolog, XXXVIII, 1982, 89-107.

³⁷ Usporedi i druge sanktoreme u V. Putanec, *Refleksi starodalmatskog pridjeva sanctus u onomastici obalne Hrvatske*, Slovo, XIII, 1963, 137-175.

³⁸ Tvorba toponima posesivnim sufiksom -j, od osobnog imena i imenice s jakom personalnošću (*knez*, *ban*, *župan*: *Kneža*, *Banja*, *Županja*), bila je vrlo česta još u 14. st., a onda se gubi. U nekim dijalektima, npr. u Pokuplju ovaj je sufiks i danas živ i produktivan u antroponimijskim likovima *Jureći* (< *Juetji* < *Juret-a* < *Jure*), *Lowreći*, *Mateći* itd. Nadomješćuje se od samog početka u spomenicima paralelnim posesivnim sufiksima -ov, -ev dodavanim osobnim imenima. Ta tvorba je i danas vrlo živa (*Pucarovo* za Novi Travnik, *Kardeljevo* za Ploče itd.). Formanti -ov, -ev dolaze i na imena biljaka (*Lozova*, *Glogovo*) znače "sastav čega", tj. imaju odnosno značenje.

prava (*Plemensćine, Sobošćine* i sl.), koristi se zajedničkim dobrima (*Carevina, Gmajna, Muša*) itd.

Koliko god se u doba razvijenog feudalizma usitnjavanjem nekoć zajedničkih posjeda uvećavao broj posesivnih imena, toliko se još u 13. stoljeću naziru ostaci rodovskog uređenja. U našim srednjovjekovnim vrelima često se umjesto imena mjesta navode stanovnici dotičnog mjesta (etnici) u množinskom liku. U Povaljskoj listini (1184, odnosno 1250.) navodi se kako se spori *Radovan s Hl m čani* (danas se to naselje zove *Humac*), spominje se dalje *Dragota od Splečan* (i to je prva pohrvaćena potvrda za *Split*³⁹). U ispravi iz g. 1309. navodi se međa *među Bribirani i Novogra(d)ci* (Bribir i Novigrad), u Istarskom razvodu (1275) navode se etnici umjesto ojkonomi: *s Cerovljani* (Cerovlje), *pokazaše Labinci* (Labin), *nisu pošli Pićanci* (Pićan), *kunfini među Motmoranci i Raklani* (Motmoran, Rakalj), *dopuščamo Sovincem i Vrhovcem pasti živinu* (Sovinjak, Vrh) itd.⁴⁰ Prežitak je to poimanja naselja kao ljudske zajednice (a ne lokaliteta) iz rodovskog uređenja, kad se identifikacija ostvarivala po ljudima kao zajednici. Etnici su obavljali tu funkciju i kad je ojkonom izražavao lokalitet. Upravo čestoća uporabe etnika upozorava na vezu s plemenskom, patrijarhalnom organizacijom roda, koja je u to doba u nas bila na izdisaju. To isto izražava se ojkonomima, kad im se daju pluralni likovi (*Gorice, Krbune, Cerivlja*) da se istakne mnoštvo (puk), a ne mjesto. Konačno i sam izraz *Bneci/Mneci/Mleci* do danas u uporabi za Veneciju, makar izveden od etnonima, sačuvao je pojam ljudske organizacije, s kojom je puk dolazio izravno i posredno u doticaj i osjećao na grbači, a ne pojam lokaliteta, za koji je jedva znao gdje je i što kao grad znači.

3.4. S nastajanjem srednjovjekovnih burgova javlja se podjela rada i razmjena proizvoda na trgovištima. Sve više ljudi bavi se isključivo obrtom. Kako se obrt nasljeđuje, počinju se obrtnici i obrtničke udruge idnetificirati s pomoću naziva za zanate, te tako nastaju mnoga prezimena i mnogi ojkonomi motivirani obrtničkim djelatnostima: *Ribari, Goveđari, Kolesari, Končari, Mlinari, Strugari, Škrinjari, Vretenari, Rešetari, Kovači, Zvonari* itd.

Vrlo pojednostavljen stratigrafski prikaz pojedinih toponomastičkih tipova, kad je pojedina vrsta imena izrazito prisutna, izgledao bi ovako:

a) do 10. stoljeća	1. topografske imenice: <i>Brdo, Dol, Dubrava...</i>
	2. imena u vezi s agrikulturom: <i>Njiva, Laz, Krči, Ržišće, Oklad, Osik, Požari...</i>
	3. etnička imena: <i>Zagorane, Doljane, Hrvati...</i>
b) u 10. stoljeću	4. patronimijski ojkonomi: <i>Petrčane, Črnomerci...</i>
	5. posvojni toponimi: <i>Dobrinj, Živogošće, Kneža...</i>
c) 10-13. st.	6. uslužni toponimi: <i>Lugare, Ribari, Sitari...</i>

³⁹ P. Šimunović, *Toponimija Povaljske listine* u knjizi *Toponimija otoka Brača*, 1972, 16-61.

⁴⁰ P. Šimunović, *Toponimija Istarskog razvoda*, Onomastica jugoslavica, VI, 1976, 27.

IV.

4.0. Svaki toponim pripada određenoj jezičnoj zajednici. Proučiti areal prostiranja pojedinog imenskog tipa nije manje značajno, često je i važnije od samog značenja formanta i od leksičkog značenja imenske osnove. Ime nije objektivni odraz bitnih obilježja zemljopisnog objekta. Probir obilježja kojima je motivirano ime oslikava više nadjevatelja imena nego objekt kojemu je ime nadjenuto. S toga gledišta obavještavamo se u određenoj toponimiji s poimanjem puka koji dotična imena stvara i kad ih stvara: o izgledu tla, o prirodnim svojstvima tla i njegovu iskorištavanju, o životinjskom svijetu, o biljnom podrovvu, o uzgojnim, industrijskim i ljekovitim biljkama, o zemljišnim odnosima, o zaposjedanju zemljišta od pojedinca ili kolektiva, o tipovima naselja i njihovu razmješčaju radi obrade tla i u obrambene svrhe, o drugim građevinama stambene, komunikacijske i druge naravi, o duhovnom životu od poganskog vjerovanja do kršćanstva s karakterističnim izborom svetaca i kultova, o značenju vode za ljude i blago, o starim i novim naseljima, o porijeklu i vremenu naseljavanja nekadašnjeg i današnjeg pučanstva, o zanimanju stanovnika, o simbiozi i zajedničkom životu s drugim narodima.

Imena kao jezični podaci u dugoj vremenskoj vertikali mijena i smjena naroda, jezika, društvenih uređenja poklade su nepatvorene povijesti i sabite u imenima da preko njih žive u pokoljenjima.

Ime nastaje u društvu i živi u društvu. Ono se kao svaki društveni čin podvrgava povijesnim zakonitostima da izrazi za tu društvenu sredinu od mnogo mogućih sadržaja upravo onaj koji je važan da se ime prihvati, ustali i živi zajedno s imenovanim objektom kroz povijest. Ime živi i po jezičnim zakonitostima onoga kraja i onoga vremena kada je počelo funkcionirati kao ime. Nosi tako u sebi višeznačne obavijesti i poruke.

Résumé

LES NOMS GÉOGRAPHIQUES EN TANT QUE PATRIMOINE DE LA CIVILISATION
CULTURELLE ET MATÉRIELLE

Toute époque historique comporte son propre répertoire onomastique et ses caractéristiques linguistiques par lesquelles tout nom à travers son contenu reflète l'espace et le temps de son apparition au moyen de son expression. Les noms de lieu représentent nos monuments les plus anciens et ils concernent les objets géographiques qui sont par sa nature inamovibles. C'est de ce point de vue que l'auteur analyse les toponymes en tant que monuments de la civilisation spirituelle et matérielle se trouvant dans de différentes conditions des formes physiogéographiques et de l'activité humaine, surtout dans les conditions des symbioses migrationnelles et linguistiques. Dans la deuxième partie de son article, l'auteur traite les noms de lieu qui sont motivés par des caractéristiques géobotaniques, géozonymiques, minérales et d'orientation. Dans la troisième partie de son article, l'auteur nous donne un aperçu stratigraphique des toponymes slaves avec des caractéristiques essentielles se déroulant à travers les différentes époques historiques du moyen âge croate.